

BUDJET TIZIMINING TURLI DARAJALARI O‘RTASIDA DAROMADLAR TAQSIMLANISHINING XUSUSIYATLARI

Ataniyazov Jasurbek Xamidovich

TMI, “Xalqaro moliya-kredit” kafedrasini mudiri

iqtisodiyot fanlari doktori, professor

E-mail: jasurbek156@gmail.com

Donaboeva Nargiza Askarovna

BMA magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mahalliy budjetlarning daromadlari, ularni joriy holati tahlili hamda budjet tizimining turli darajalari o‘rtasidagi taqsimlanishi, ushbu sohada mavjud bo‘lgan muammolarni bartaraf etish bo‘yicha xorijiy mamlakatlar tajribasi o‘rganilib, mamlakatimizda qo‘llanilish imkoniyatlari tahlil qilingan.

***Kalit so‘zlar:** budjet tizimi, davlat budjeti, budjet daromadlari, daromadlar bazasi, moliyaviy resurslar.*

CHARACTERISTICS OF REVENUE DISTRIBUTION BETWEEN DIFFERENT LEVELS OF THE BUDGET SYSTEM

ANNOTATION

In this article, the income of local budgets, the analysis of their current state and distribution between different levels of the budget system, the experience of foreign countries in solving the problems in this area are studied, and the possibilities of their application in our country are analyzed.

Key words: *budget system, state budget, budget revenues, revenue base, financial resources.*

KIRISH

Jahondagi har bir mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarini o‘z vaqtida to‘liq bajarishi ma’lum moliyaviy mablag‘larni talab etadi va aynan ushbu mablag‘lar shakllanuvchi markaziy bo‘g‘in davlat budjeti hisoblanadi. Davlat moliyaviy siyosatini sog‘lomlashtirish, davlat budjeti daromadlari barqarorligini, ularni shakllantirish manbalarini oqilona taqsimlash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan budjet-soliq tizimidagi islohotlarning hozirgi bosqichida yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Davlat budjeti jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotida ustuvor ahamiyat kasb etganligi bois, mamlakatimiz iqtisodiyotini modernizatsiyalash jarayonida soliq to‘lovchilarga soliq yukini kamaytirish, soliq solinadigan bazaning kengaytirish orqali davlat budjetining daromadlarini oshirish, xarajatlar qismida samarasiz yo‘nalishlarni qisqartirish borasida qator chora-tadbirlar amalga oshirib kelmoqda. Davlat budjeti daromadlar qismining aksariyati mamlakatlarda soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar asosida shakllantiriladi. Shu jumladan ushbu ko‘rsatkich rivojlangan davlatlarda 80-90 foizni tashkil etsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda 90-95 foizga teng. So‘nggi yillarda mamlakatimiz davlat budjeti daromadlarining 80-85 foiz atrofi soliqlar orqali shakllantirilmoqda [6].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Budjet daromadlari – bu davlat budjet tizimning budjetlariga qonun hujjatlarida belgilangan beg‘arazlik va qaytarib bermaslik tartibida kelib tushadigan pul mablag‘lari. Budjet daromadlari soliq va soliqsiz daromatlardan iborat, shuningdek ularga beg‘araz pul o‘tkazmalari ham kiradi.

Shuni ta’kidlash lozimki, mahalliy budjetlar daromadlarini shakllantirish va ularni taqsimlash bevosita ushbu tushunchaning tub mohiyatini aniqlashni talab qiladi. Iqtisodchi olim I.Zaripova va V.Xafizovalar o‘z tadqiqotlarida “hududiy moliyaviy imkoniyat” tushunchasi bilan “mahalliy moliyaviy imkoniyat” tushunchasini bir

tomondan, “moliyaviy resurslar” va “moliyaviy imkoniyatlar” tushunchalarini ikkinchi tomondan bir xil ma’noda talqin etganlar [1].

A.Семенов esa byudjetlararo munosabatlarda hududlarning faqatgina soliq faoliyatiga e’tiborni qaratib, ulardagi imkoniyatlarning boshqa manbalari ularning tahlilidan chetda qolib ketgan [2].

Bir qator rus iqtisodchi olimlar esa hududlarning daromad bazalarini mustahkamlash va ularni taqsimlashda faqatgina soliq siyosatini fiskal maqsadlaridan kelib chiqib fiskal siyosatga bog‘liq bo‘lmagan mustaqil siyosat turlaridan biri hisoblanadi deb ko‘rsatishgan [3].

Shuningdek, mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan T.S.Malikov fiskal siyosatni “byudjet-soliq siyosati” talqinida tadqiqot olib borib, uning mazmuniga “bir tomondan, byudjet daromadlarini (oqilona) shakllantirish, ikkinchi tomondan, byudjet xarajatlarini (samarali) sarflash bilan bog‘liq” [4] deb ko‘rsatadi.

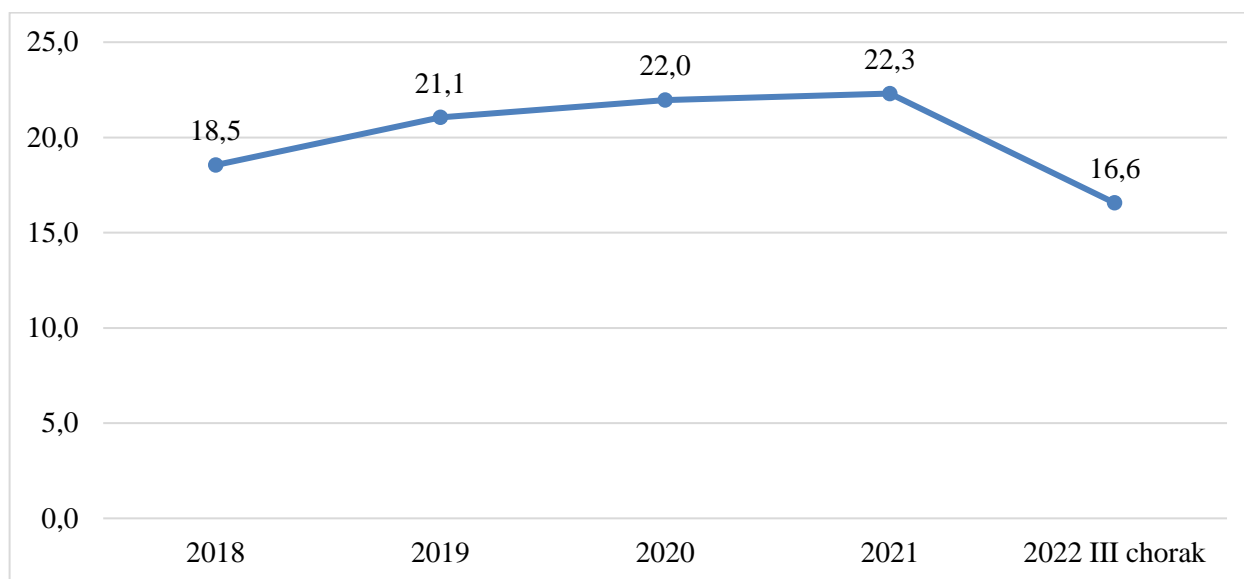
J.X.Ataniyazov va X.N.Uzoqovlar o‘z tadqiqotlarida mahalliy budjetlarning davlat budjet siyosatidagi tutgan o‘rni mahalliy budjetlar daromadlarini tashkil etish hamda uning tarkibini belgilashda moliyaviy asos bo‘ladi deb ta’kidlashadi [5].

TAHLIL VA NATIJALAR

Budjet-soliq siyosatining iqtisodiy o‘shirishga ta’sir etish mexanizmlari xususiyatlari, uning o‘zgarishlarida vujudga keladigan katta miqdordagi ijobiy va salbiy oqibatlarining mavjud bo‘lishi bilan ifodalanadi hamda ushbu jarayon vaqt bo‘yicha keskin farq qilishi mumkin. Xususan, tibbiyot va ta’lim harajatlarining real o‘shishi inson kapitali sifatini va iqtisodiy o‘shirish sur’atlarini o‘rta davrga mo‘ljallangan muddatga oshiradi. Boshqa tomondan esa, agar qo‘shimcha budjet harajatlari soliq stavkalarini oshirishni taqozo etsa, bu esa aholining egalik qiladigan daromadlari va tovar ishlab chiqaruvchilar foydasining pasayishiga olib keladi. Buning natijasida jamg‘arish qisqarib, korxonalarining investitsiya faolligi pasayadi. Yuqorida ko‘rib chiqilgan inson kapitali sifati o‘shirishdan keladigan ijobiy samaraga nisbatan, o‘shirish uchun salbiy samara tez sodir bo‘ladi. Agar budjet harajatlari o‘shirish budjet kamomadlariga mos ravishda o‘shirish borsa, bunda qisqa mud- datli davrda pul hajmi

ortadi va inflyatsiya jarayonlari tezlashib, foiz stavkalari oshadi hamda iqtisodiy o‘sishga to‘sqinlik qiluvchi omillar va boshqa muammolar paydo bo‘ladi.

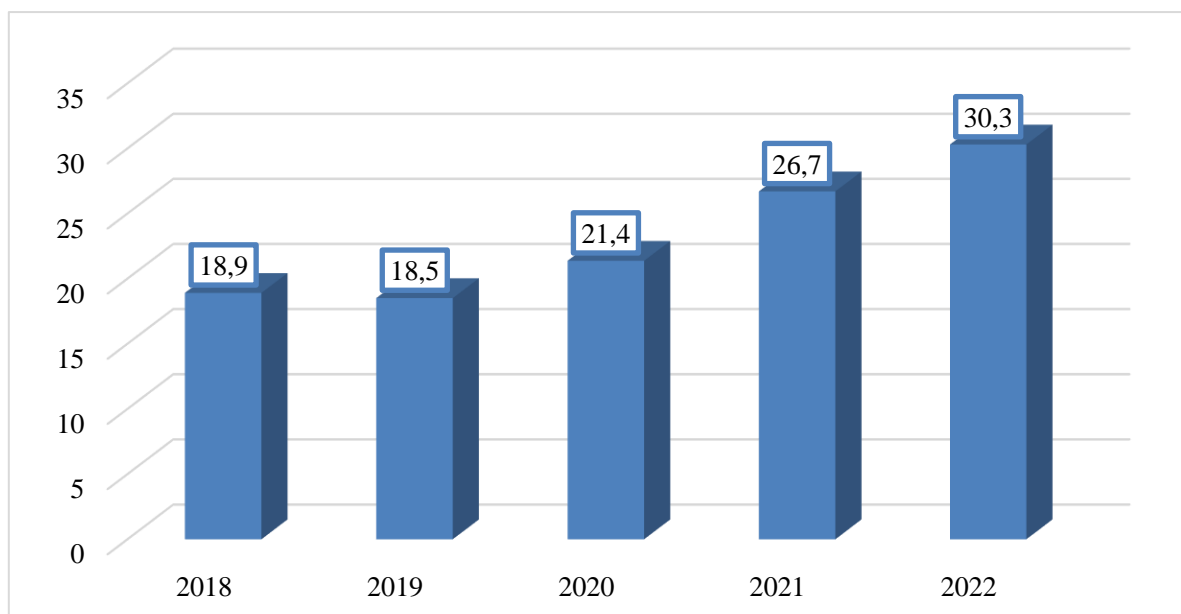
Davlat budjeti daromadlari YaIMga nisbatan 2018-2021 yillar 18,5-22,3 foiz atrofida bo‘lgan va 2022 yil III choragida 16,6 foizni tashkil etgan. Bu esa davlat budjeti daromadlarini barqarorlashtirishga qaratilgan islohotlarning kuchaytirilishi bilan izohlanadi.

1-rasm. Davlat budjeti daromadlari YaIMga nisbatan, foiz hisobida [6]

Bizning fikrimizcha, milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va yangilashni izchil davom ettirish asosida budjet-soliq munosabatlarini to‘g‘ri va qulay, aniq faktlar asosida tashkil etish ham davlatning ham aholining iste‘mol jamg‘arma fondini yaxshilaydi.

Soliq yukining yuqori bo‘lishi ishlab chiqarish hajmini chegaralaydi, tadbirkorlikni susaytiradi va ishlab chiqarishni kengaytirishga bo‘lgan rag‘batni yo‘qotadi. Bunday sharoitda korxonalar soliqdan qochishga harakat qilishadi. Soliq yukiga baho berishdan avval uning real holatini aniqlash lozim bo‘ladi. Soliq yukini aniqlash unga ko‘pgina omillar ta‘sir etishi tufayli ancha murakkabdir. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarda soliq yukiga baho berishda soliqlarning foydadagi ulushiga e‘tibor beriladi. Foyda korxonalar moliyaviy faoliyatining yakuniy ko‘rsatkichi hisoblanadi. Quyida biz soliq yuki tahlillarini ko‘ramiz.

2-rasm. Soliq yukining YaIMga nisbatan o'zgarishi (foizda) [6]

Mamlakatimiz soliq tizimida esa soliq yukini aniqlashda foydaning shakllanishi va uning davlat budjeti va korxonada o'rtasidagi taqsimlanishi bilan bog'liq ancha muammolar mavjud. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida mamlakatimizda qulay tadbirkorlik muhitini yaratishga qaratilgan iqtisodiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Bunda avvalo soliq yukini pasaytirishga alohida e'tibor berilmoqda. Xususan, 2022-yilda ham soliq yukini kamaytirish siyosati davom ettirilishiga qaramasdan, iqtisodiyot sohasidagi soliq yuki 3.6 foizga oshishi prognoz qilingan.

MUHOKAMA

Mamlakatning asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlaridan biri bu davlat budjeti hisoblanadi. Davlat budjetining tarkibiy qismlarini budjet daromadlari va xarajatlari tashkil qiladi. Mamlakatimizda mustaqillik yillarining dastlabki yillaridan boshlab budjet islohotlarini jadal sur'atlarda olib bordi.

Budjet sohasini isloh qilishning dastlabki bosqichida asosiy vazifa mustaqil davlatning o'z budjet tizimini shakllantirishdan iborat bo'lgan. Bu, birinchi navbatda, barqaror daromadlarni shakllantirish va davlat budjetining zarur xarajatlarini moliyalashtirishni ta'minlaydigan mustahkam qonuniy va me'yoriy asos yaratilishini talab qiladi. 2013 yilda O'zbekiston Respublikasining "Budjet Kodeksi" qabul qilinishi tufayli, davlat budjeti daromadlarini shakllantirish, xarajatlarini rejalashtirish,

uning ijrosi va nazorati jarayonlari aniqlanib, turli vazirlik va idoralar, respublika va mahalliy boshqaruv idoralarining roli va mas'uliyat sohalari aniq belgilandi.

XULOSA

Davlat budjeti orqali jamiyatda yaratilgan yalpi ichki mahsulot va milliy daromad qayta taqsimlanadi. Yalpi ichki mahsulotning qayta taqsimlanishi jamiyatdagi umumiy ehtiyojlar: maorif, sog'liqni saqlash, mamlakatdagi iqtisodiy va siyosiy barqarorlik, aholi tarkibida ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, tinchlik, chegaralar dahlsizligini saqlash va favqulodda holatlar uchun saqlanadigan davlat zahiralarining mavjud bo'lish zarurati tufayli kelib chiqadi. Shuningdek, davlat budjeti orqali jamiyatning ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir qilishning moliyaviy dastaklariga ega bo'ladi.

Davlat budjetining uzluksiz barqarorligiga erishish, eng avvalo davlat budjeti daromadlari barqarorligini ta'minlash, shuningdek davlat budjeti xarajatlarini optimallashtirish bilan bog'liqdir. Davlat budjeti daromadlari doimiyligini ta'minlash va ularning budjetga tushishi ustidan samarali moliyaviy nazorat o'rnatish, budjet intizomiga to'liq rioya etish o'z navbatida budjet barqarorligini ta'minlashga sharoit yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Зарипова И.Р., Хафизова В.Р. *Баланс финансовых ресурсов территорий*. 2-изд. Уфа: ГП Принт, 2001, 86-90 б.
2. Семенов А.В. *Механизм распределения налогов между бюджетами регионов*. М.: АОЗТ «Маска», 1999, с. 21-28.
3. П.Горкина, Н.Л.Тумановой, Н.Н.Шаповаловой, Ю.В.Якутина. *Экономика и право. Энциклопедический словарь Габлера. Пер. с нем. Под ред. А – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. С.108.*
4. Malikov T.S. *Byudjet-soliq siyosati / T.S.Malikov, P.T.Jalilov; T.S.Malikovning umumiy tahriri ostida, O'z.R. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, TMI.-T.Akademnashr, 2011.-6-bet.*
5. Ataniyazov , J. X., & Uzoqov , X. N. (2023). *MAHALLIY BUDJETLAR DAROMADLAR BAZASINI MUSTAHKAMLASH YO'LLARI. SCHOLAR, 1(7), 17–23.*
6. <https://openbudget.uz/> - O'zbekiston Respublikasining "Ochiq budjet" portal ma'lumotlari